

ХАРАКТАР УЗАЕМААДНОСІН ВЕРБАЛЬНЫХ І НЕВЕРБАЛЬНЫХ СРОДКАЎ У КАМУНІКАТЫЎНЫМ АКЦЕ ВА ЁМОВАХ ФУНКЦЫЯНІРАВАННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай МОВЫ

Ва ўмовах функцыяніравання любой нацыянальнай мовы поруч з вербальнымі сродкамі камунікацыі існуюць і невербальныя. Апошнія дзеляцца на параграфічныя і паралінгвістычныя ў залежнасці ад таго, выкарыстоўваюцца яны ў пісьмовым тэксе або ў вуснай мове. Агляд, класіфікацыя, функцыі і дакладная характарыстыка ўсіх магчымых параграфічных сродкаў прыведзены ў працы Б.А.Плотнікава¹.

Аб'ектам нашага даследавання з'яўляюцца паралінгвістычныя сродкі. Разгледзець узаемасувязь вербальных і паралінгвістычных сродкаў камунікацыі нам дапаможа схема І.Н.Гарэлава², якая адлюстроўвае ўдзел вербальных і невербальных сродкаў у камунікатыўным акце: $\bar{V}-V \rightarrow \bar{V}+V \rightarrow V-\bar{V}$, дзе $\bar{V}$ – невербальны кампанент, V – вербальны кампанент.

Па І.Н.Гарэлаву, камунікатыўны акт мае тры фазы:

1. $\bar{V}-V$ – падрыхтоўка паведамлення ("прэвербітум");
2. $\bar{V}+V$ – паведамленне ("вербітум");
3. $V-\bar{V}$ – рэцэпцыя паведамлення ("эксербітум").

На наш погляд, гэта схема мае патрэбу ў істотных удакладненнях. Безумоўна, І.Н.Гарэлаў правільна ўказвае на тое, што камунікатыўны акт мае тры названыя ім фазы. Але з тым, што падрыхтоўку паведамлення можна атаясаміць з "прэвербітумам" (г.зн. сказаць, што гэтыя паняцці абазначаюць адно і тое ж), мы не можам пагадзіцца. Для таго каб зразумець, што сабой прадстаўляе "прэвербітум", супаставім два паняцці: "прэвербітум" і "унутраная мова". Унутраная мова – гэта нефаніраваная мова. Яна ўяўляе сабой прагаворванне якога-небудзь моўнага адрэзка пра сябе, а прэвербітум – гэта яшчэ не мова, а свайго роду нейкае неаформленае мноства думак. Унутраная мова складаецца з унутранага праграміравання вымаўлення і ўнутранага прагаворвання.

Унутранае прагаворванне, у сваю чаргу, можа здзяйсняцца рознымі спосабамі: уласна ўнутранымі маналогамі (напомнім фрагмент з "Ганны Карэнінай" Л.Н.Талстога, калі гераіня едзе на вакзал: "Маё каханне ўсё робіцца больш страсным і больш сябелюбвым, а яго ўсё гасне і гасне, і вось чаму мы разыходзімся, – працягвала яна думаць. – І памагчы гэтаму нельга. У мяне ўсё аб ім адзіным, і я патрабую, каб ён увесць усё больш і больш аддаваўся мне. А ён усё больш і больш хоча пайсці ад мяне..."), або ўнутранымі маналогамі ў форме дыялогаў (з таго ж рамана прывядзем разважанні Канстанціна Левіна: "...Выдатна! Выйсці з жонкай і гасцямі сустракаць статак... Жонка скажа: "Мы з Косцяй, як дзіця, даглядалі гэту цёлку". – Як гэта можа вас так цікавіць? – скажа госць. – Усё, што яго цікавіць, цікавіць мяне. Але хто яна?"³).

Зноў падкрэслім, што "прэвербітум" – гэта свайго роду неаформленае мноства думак, якое адлюстроўвае невербальнае мысленне. Ж.Адамар, апісваючы такі працэс мыслення, пісаў: "Сцвярджаю, што словы поўнасцю адсутнічаюць у маім розуме, калі я сапраўды думаю. Я выкарыстоўваю ў гэтым выпадку канкрэтныя ўяўленні, але яны зусім іншай прыроды"⁴. Пад "канкрэтнымі ўяўленнямі" ён разумее "расплыўчатыя вобразы", якія пры неабходнасці зрабіць іх даступнымі для ўспрымання другіх людзей могуць быць рэпрадуктаваны і скамбінаваны шляхам іх славеснай інтэрпрэтацыі. Такім чынам, па нашым меркаванні, першая фаза на схеме павінна мець

такі выгляд: $Pre\ V-V_0$; дзе $Pre\ V$ – невербальны кампанент ("прэвербітум"), V_0 – вербальны кампанент (унутраная мова).

Унутраная мова = унутранае праграмаванне выказвання + унутранае прамаўленне.

Унутранае праграмаванне выказвання з'яўляецца трансфармацыяй прэвербітума (ужо апісаных намі знакаў і вобразаў) у словы. Пад унутраным прамаўленнем разумеюць лагічнае састаўленне гэтых слоў у сказы (г.зн. лагічнае афармленне думак).

Такім чынам, першая фаза заканчваецца нефаніраванай мовай. Другая фаза, па І.Н. Гарэлаву, выглядае так: $V+V$ – звестка ("вербітум").

Значыць, Гарэлаў лічыць, што ў паведамленні адначасова з вербальнымі ўдзельнічаюць і невербальныя сродкі камунікацыі.

Па выказванні Хаттэна, "інфармацыя абазначае парадак; камунікацыя ёсць утварэнне парадку з непарадку або павелічэнне ступені той упарадкаванасці, якая існуе да звесткі"⁵.

Паколькі ў паведамленні ўдзельнічаюць і вербальныя і невербальныя (паралінгвістычныя і параграфічныя) кампаненты ($\bar{V}+V$), то абодва кампаненты павінны павялічваць ступень упарадкаванасці, якая існуе да атрымання паведамлення. І адначасова з вербальнымі гэтаму могуць садзейнічаць толькі паралінгвістычныя сродкі (маецца на ўвазе сітуацыя вуснай мовы).

Такім чынам, пад "невербальнымі" сродкамі, якія ўдзельнічаюць у другой фазе, І.Н. Гарэлаў разумее паралінгвістычныя. Мы лічым, што невербальны кампанент ($Pre\ V$), які ўдзельнічае ў першай фазе, і невербальны кампанент (паралінгвістычны), які ўдзельнічае ў другой фазе, абазначаюць розныя паняцці і, такім чынам, на схеме павінны быць выяўлены пры дапамозе розных індэксаў. Значыць, другая фаза ("паведамленне"), якая складаецца са знешняй мовы і паралінгвістычных сродкаў, павінна мець на схеме наступны выгляд: $V1+P$, дзе $V1$ – знешняя мова, г.зн. лагічна правільна аформленая і маючыя сэнс сказы (якія ў папярэдняй фазе меліся ва ўнутранай мове, а ў гэтай фазе перайшлі ў мову знешнюю); P – паралінгвістычныя сродкі.

І, нарэшце, наступае трэцяя фаза, па Гарэлаву, "рэцэпцыя паведамлення" ("эксвербітум"). Аднак да наступлення гэтай фазы атрыманая інфармацыя накопліваецца ў мазгу рэцыпіента. "Мова, з дапамогай якой перадаецца інфармацыя ў мозг, не адпавядае і не павінна адпавядаць той мове, якой людзі карыстаюцца як сродкам зносін аднаго з другім"⁶.

Хаця гэты этап не з'яўляецца тэмай нашага даследавання, адзначым, што трэба адрозніваць паняцці "эксвербітум" і "рэцэпцыя паведамлення". Пад "рэцэпцыяй паведамлення" павінна падразумявацца рэакцыя рэцыпіента (знешняе праяўленне ўнутранага разумення/неразумення) на атрыманае паведамленне. "Эксвербітум" жа – гэта паняцце, якое адлюстроўвае працэс успрымання інфармацыі (вербальнай і невербальнай) шляхам "фіксавааных асацыяцый", у выніку якога ў рэцыпіента ўзнікае ўяўленне, якое ўжо потым "прывязваецца" к пэўнаму "сэнсу" (значэнню).

Мы лічым, што больш канкрэтна было б абазначыць трэцюю фазу як "успрыманне рэцыпіентам паведамлення". Гэта ўспрыманне складаецца з сукупнасці эксвербітума і рэцэпцыі паведамлення.

Каб атрымаць дакладнае ўяўленне пра трэцюю фазу, прывядзем (на першы погляд, ніяк не звязанае з тэмай нашага даследавання) меркаванне Б. Расела: "Сутнасць мовы заключаецца ў выкарыстанні фіксаваных асацыяцый... г.зн. у тым, што нешта адчувальнае: вымаўленае слова, малюнак,

жэст ці што хочаце, магло б вызваць у адказ "уяўленне" аб чым-небудзь іншым. Калі гэта адбываецца, тады адчувальнае можа быць названа знакам альбо "сімвалам", а тое, пра што павінна з'явіцца "уяўленне" – "сэнсам" (значэннем)"⁷. Лагічна меркаваць, што і сутнасць камунікацыі заключана ў апісаным працэсе.

Калі размова ідзе пра вербальную інфармацыю (г.зн. славесную камунікацыю), тады ў паведамленні, як правіла, поруч з вербальнымі будуць прысутнічаць і паралінгвістычныя сродкі. Далей, у выніку ўспрымання мовы гаворачага суб'екта ў рэцыпіента з'яўляецца "уяўленне", якое ўжо затым "прывязваецца" к пэўнаму "сэнсу" (значэнню). Менавіта ў вышэй апісаным працэсе, на наш погляд, і заключаецца сутнасць "эксвербітума".

Можа з'явіцца слушнае пытанне: як жа дасягаецца адназначнае ўспрымання рэцыпіентам інфармацыі (а якраз у гэтым і заключаецца мэта любога камунікатыўнага акта), калі ў выніку атрыманай інфармацыі ў яго з'яўляецца "уяўленне аб нечым іншым"? Каб адказаць на гэтае пытанне, звернемся да вызначэння сутнасці мовы, дадзенага Ч.Морысам: "Мова – сістэма многасітуацыйных comsigns... Знакі, што складаюць мовы, павінны быць адноўлены інтэрпрэтатарамі і мець той жа самы сэнс для ўзнаўляльнікаў, што і для інтэрпрэтатараў. Comsigns – гэта або дзеянне самога арганізма (напрыклад, жэсты), або вынікі такой дзейнасці (такія, як гукі, сляды, якія застаюцца ў матэрыяльным асяроддзі, і сканструяваныя аб'екты)"⁸.

Такім чынам, супярэчнасць, заснаваная на немагчымасці адназначнага ўспрымання рэцыпіентам вербальнай інфармацыі з прычыны яго "...уяўленняў аб чым-небудзь іншым", што ўзніклі ў выніку моўнай дзейнасці гаворачага, здымаецца хаця б ужо толькі наяўнасцю "comsigns". Некаторыя "comsigns" і з'яўляюцца паралінгвістычнымі сродкамі, з дапамогай якіх і магчыма адназначнае ўспрымання вербальна атрыманай інфармацыі.

Разгледзім такі аспект трэцяй фазы, як рэакцыя рэцыпіента – разуменне/неразуменне ў выніку якіх-небудзь прычын атрыманай інфармацыі. Аб гэтых знешніх праявах гаварыць даволі цяжка, таму што мы не можам прагназіраваць, якія са сродкаў камунікацыі будуць выбраны рэцыпіентам. У абодвух выпадках (разумення або неразумення) аднолькава магчымы чатыры рэакцыі:

1) *Маўчанне*. Рэцыпіент адназначна ўспрымае сэнс выказанай інфармацыі, але ніяк не выражае гэта вербальна або паралінгвістычнымі сродкамі: ((-V1)+(-P)), дзе (-V1) – адсутнасць слоў, а (-P) – адсутнасць паралінгвістычных сродкаў;

2) *Вербальна выражаная рэакцыя*. Рэцыпіент нейкім чынам вербальна праразаваў на толькі што атрыманую інфармацыю: (V1) – знешняя мова;

3) *Рэакцыя, выражаная паралінгвістычнымі сродкамі*. Рэцыпіент, рэагуючы на паведамленне, не карыстаецца вербальнымі сродкамі. Гэта могуць быць жэсты, міміка, фанатыя, якія дэманструюць гаворачаму суб'екту, наколькі правільна зразумеў яго рэцыпіент. У такіх выпадках гавораць аб "канкрэтнасці" і "глабальнасці" паралінгвістычных сродкаў, дзякуючы якім яны могуць разбураць моўную камунікацыю;

4) *Рэакцыя, выражаная з дапамогай і вербальных, і паралінгвістычных сродкаў*: (V1+P) – знешняя мова і паралінгвістычныя сродкі.

Выбар пералічаных рэакцый для дэманстрацыі рэцэпцыі паведамленняў абумоўлены некалькімі фактарамі: тэмпераментам рэцыпіента, сітуацыяй і інш. Значыць, трэцяя фаза павінна выглядаць на схеме так:

$ExV+((-V1)+(-P))$ або $ExV+V1$, або $ExV+P$, або $ExV+(V1+P)$, дзе ExV – "эксвербітум".

Значыць, схема, прапанаваная І.Н.Гарэлавым, мае патрэбу ў сур'ёзных удакладненнях, таму што не поўнаасцю адлюстроўвае сутнасць камунікатыўнага акта. Мы прапануем удасканалены варыянт яе:

$PreV+V_0-V1+P-ExV+((-V1)+(-P))$ або $ExV+V1$, або $ExV+P$, або $ExV+(V1+P)$, дзе $PreV+V_0$ – падрыхтоўка паведамлення; $V1+P$ – паведамленне; $ExV+((-V1)+(-P))$ або $ExV+V1$, або $ExV+P$, або $ExV+(V1+P)$ – успрымання паведамлення рэцыпіентам.

¹ Плотнікаў Б. А. Семіётыка тэкста. Параграфіка. Мн., 1992.

² Гарэлаў І. Н. Невербальныя кампаненты камунікацыі. Мн., 1980. С.52.

³ Толстой Л. Н. Анна Каренина. М., 1982. Т.9. С.358; Т.8. С.110.

⁴ Адамар Ж. Исследование психологии процесса изобретения в области математики. М., 1974. С.72.

⁵ Hutten E. H. The ideas of physics. Edinburgh; London, 1964. P.12.

⁶ Прыбрам К. Х. Экспериментальные парадоксы и принципы нейропсихологизма. М., 1975. С.15.

⁷ Russel B. Analysis of mind. London, 1924. P.32.

⁸ Morris Ch. Signs, language and behaviour. New York, 1946. P.12.